

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ У ВІДКРИТІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Визначено принципи децентралізації і гуманізації в управлінні системою вищої освіти. Досліджено поєднання зовнішнього управління із самоорганізацією. Визначено відмінність самоорганізованої моделі від технократичної.

Ключові слова: вища освіта, зовнішнє управління, принципи децентралізації, самоорганізація.

Определены принципы децентрализации и гуманизации в управлении системой высшего образования. Исследовано сочетание внешнего управления с самоорганизацией. Определено отличие самоорганизованной от технократической модели.

Ключевые слова: высшее образование, внешнее управление, принципы децентрализации, самоорганизация.

Principles of decentralization and humanization are certain in the management by the system of higher education. Combination of external management is explored with independent organization. The difference of selforganized is certain from a technical kratychnoy model.

Key words: higher education, external governance, the principles of decentralization, self-organization.

Вступ. На сучасному етапі перед вищою освітою не постає питання, чи залишатись зі старими догмами, чи йти синхронно з часом, оновлюючись відповідно до його викликів. Особливість сучасної системи вищої освіти полягає в порядку зміни парадигми освіти. Вирішення насамперед завдання розвитку кожного студента примушує послідовно вдосконалювати зміст і процесуальну сторону навчання. Нова парадигма вже входить у систему, але ще не утвердилась у ній. Стара ж парадигма в багатьох випадках продовжує утримувати свої позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить про наявність значної кількості праць вітчизняних і зарубіжних авторів, що стосуються державної освітньої політики й управління освітою. Питання управління освітою досліджували В. Андрущенко, Л. Беззубко, В. Бобров, В. Дзоз, Д. Дзвінчук, О. Жабенко, О. Зайченко, І. Каленюк, В. Козубняк, В. Кремень, В. Лутай, В. Луговий, В. Майборода, О. Мінаєв, В. Огаренко, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, Н. Островерхова, Н. Протасова, О. Падалка, Н. Подольчак.

Постановка завдань:

– визначити принципи децентралізації і гуманізації в управлінні системою вищої освіти;

– дослідити поєднання зовнішнього управління із самоорганізацією;

– визначити відмінність самоорганізованої від технократичної моделі.

Виклад основного матеріалу. Відбувається суперечливе змішування «потоків», що йдуть від різних парадигм і цим сьогодні пояснюється унікальність ситуації у ВНЗ України. Те, що в системі вищої освіти накопичилось чимало кількісних змін, – факт безперечний. Це і поява активного, порівняно великого недержавного сектора вищої освіти, і структурні зміни в системі вищої школи, і перехід до багаторівневої вищої освіти згідно з моделями розвинутих країн (щоправда, з урахуванням нашого досвіду і можливостей) та інтегрування України в міжнародний освітній простір. Поширюються процеси інтеграції закладів різного типу. Інтеграційні процеси відбуваються і всередині освіти, збільшується потяг до цілісності, внутрішньої єдності освітнього процесу. Хоча деякі з нововведень (і це нормально) піддаються критиці (падає частка прихильників «уведення» нових нетрадиційних предметів як свідчення того, що екстенсивний напрямок модернізації вищої освіти шляхом розширення «асортименту» навчальних предметів, факультативів, спецкурсів

потребують якісного вдосконалення викладання; менш популярна ідея «інтеграції» навчальних предметів через недостатню підготовку кадрів), та все-таки зміни у вищій освіті сприяють тому, що відкриваються можливості її подальшого вдосконалення. Накопичуючись, такі зміни досягають критичного «порогу», створюють для відбору новий в якісному відношенні матеріал; взаємодія суперечливих думок сприяє процедурі вибору конкретних елементів з цього матеріалу; «закон стійкості (врівноваженості) призводить попереднє сортування матеріалу. Результатом відбору є флуктуація, тобто реалізація однієї з біфуркаційних структур» [1, с.117]. Цей процес неоднозначний, оскільки вибір залежить від тих немінучих ймовірностей, випадкових впливів зовнішнього середовища, які цей вибір визначають.

Наш інтерес до синергетики, як зазначалося в першому розділі, передусім пов'язаний з тим, що вона ставить нові складні завдання перед вищою освітою. Остання задля їх вирішення повинна функціонувати як синергетична система, що трактує людину як відкриту, складну, еволюціонуючу систему, а значить таку, яка відкрита новому досвіду. При цьому важливо, щоб інтерес особистості до цього досвіду зберігався якомога довше, оскільки «це є шлях до формування багатства особистості» [2, с.115].

Найважливішими моментами нової світоглядної парадигми є усвідомлення людиною свого місця у світі – як невід'ємної частини природи, без якої її існування неможливе; усвідомлення людиною своєї особливої ролі у процесі еволюції природи як найбільш інтелектуальної і високодуховної істоти; сучасне наукове світосприйняття на принципах системності, невизначеності й випадковості. Для досягнення цієї мети людина має інтегрувати в собі численні знання і вміння. На відміну від класичної моделі, синергетична базується на інтеграції різних способів засвоєння світу заради нарощування творчих здібностей студентів щодо осмислення власних дій і відкритого сприйняття світу. Досягається синтез наук побудовою освіти не на вивченні окремих дисциплін, а на базі дослідження проблем реального світу, їх цілісного уявлення і сприйняття. Якщо класичний варіант вивчення дисциплін проходив певні стадії освоєння, починаючи з питань історичного становлення певної дисципліни, її основних понять, сфер застосування, то відтепер програми націлюються на виявлення суті та причин виникнення тієї чи іншої проблеми сучасності і пошуку альтернативних методів її вирішення. Навчання базується на прикладі і в умовах проблеми, формування навичок її виділення. Інтегративність проявляється й у вивченні комплексних навчальних дисциплін. Таке навчання розширює загальноосвітню базу студентів, зміцнює зв'язки між попереднім досвідом і новим знанням. Саме цілісність реального світу, а не знання з окремого предмета

уособлюється в кожній окремій людській істоті. В цьому випадку синергетичні уявлення про коеволюцію людини, природи і суспільства якнайглибше сприяють впливу на студента, розширенню його відкритості. Цьому чималим чином сприяють різні види інформаційно-електронного спілкування (E-mail, Internet, дистанційне навчання, телеконференції, зокрема, аудіо- та відеоконференції), які завдяки своїй доступності й швидкості залучають до комунікації величезну кількість учасників, створюючи відкритість способів спілкування. Дистанційне навчання на базі комп'ютерних телекомунікацій створює передумови та умови для істинної інтеграції та інформаційного простору (з використанням глобальної мережі Інтернет, технологій Microsoft, Netscape), коли студенти мають доступ до різноманітних інформаційних банків даних по всьому світу і можуть працювати разом над матеріалом, який їх цікавить, у межах телеконференції, обговорювати проблеми практично з усім світом. Людина у будь-який період свого життя здобуває можливість дистанційно одержати нову професію, підвищити свою кваліфікацію, розширити світогляд, причому практично у будь-якому науковому чи навчальному центрі світу. За допомогою глобальних мереж долаються кордони. Людина входить у єдиний освітній простір. Під час спільної роботи над матеріалом (проектами) у процесі дистанційного навчання створюється найсильніша мотивація для самостійної пізнавальної діяльності студентів у групах та індивідуально. Така сумісна діяльність стимулює студентів на ознайомлення з різними думками на досліджувану проблему, на пошук додаткової інформації, на оцінку отриманих власних результатів. Знання студент одержує сам, а викладач стає керівником, координатором, консультантом, до якого звертаються як до авторитетного джерела інформації, як до експерта. Ще Д. Писарев однією з найважливіших і єдиних переваг університетів перед будь-якими іншими закладами освіти називав те, що студенти користуються значним ступенем свободи у виборі і напрямку своїх занять.

Ще одним важливим фактором, який впливає на зміни в управлінні, є ставлення до хаосу як конструктивного етапу розвитку системи. Відкрита модель вищої освіти трактує хаос, випадковість, дезорганізацію, безладдя тощо не як руйнівні, а в ряді випадків, навпаки, як творчі, конструктивні феномени. Це, у свою чергу, актуалізує завдання – навчити людину жити у світі, який перебуває у стані хаосу, невизначеності, нестабільності, показати їй, що і хаос, і невизначеність, і нестабільність можуть використовуватись конструктивно. Знання законів хаосу, його конструктивно-руйнівного характеру необхідні саме тому, що людина має навчитись жити в умовах відкритості і нелінійності, жити з «хаосом», а не позбавлятися його. Хаос, який актуалізує насамперед випадковість, доводить, що істини, які раніше здавалися

непорушними, вічними, проявляють свою нестійкість. Отже, догми й канони традиційної моделі вищої освіти не вічні, однозначні рішення не виправдані. Зовсім інша ситуація в нелінійній динамічній системі освіти, яка «звільняє» людину, розкриває широкі перспективи для творчості. Саме поняття творчості, притаманне особистості, означає вихід за норми правил і порядку на свободу. Певний безлад на індивідуальному рівні свідчить про те, що людина вже не «вживається» в рамки нею ж одержаних знань, її прагнення спрямовані на нові закони, які розширюють межі, а то й повністю руйнують ореол істинності попередніх законів. За словами Д. Лихачова, творчість завжди пов'язана з деякою нестійкістю, яка є відображенням хаотичного начала у світі [3, с. 96]. Саме в умовах хаосу з'являється широке поле діяльності для безкінечних варіацій. Далі Д. Лихачов зазначає, що «в хаосі прихована умова творчого начала» [3, с. 91]. А свобода можлива лише за умови усунення зовнішніх форм тиску, коли вивільнена свідомість, цілеспрямованість, уява виходять за звичні рамки традиційних підходів. З категорією «свобода» тісно пов'язана категорія «можливість», бо людина, насамкінець, для реалізації поставлених цілей все одно відшукує сприятливі можливості для їх реалізації, що й складає її свободу. Отже, свобода полягає у виборі тих численних можливостей (іноді реальних, конкретних, іноді формальних, абстрактних), які включені в необхідний плин подій. Обирати – значить віддавати перевагу чомусь. Отже, творчий процес полегшується тим, що відкривається можливість відповідального вибору.

Оскільки категорії «свобода, творчість, вибір» пов'язані з живою істотою, системний підхід до відкритої самоорганізованої моделі вищої освіти має справу передусім з людиною, її світоглядом, цінностями, інтересами (це відрізняється від ринкової моделі, яку буде розглянуто пізніше). Методологічна позиція в даному випадку краще відповідає механізмам управлінського спрямовуючого впливу. Складність освітнього процесу, в якому беруть участь «дійові особи» з певною свідомістю, полягає в тому, що як суб'єкт (окрема людина чи суспільство в цілому), так і об'єкт (окремий студент, викладач чи студентський, викладацький колектив) накладають на нього відбиток своєї неповторності й індивідуальності. У зв'язку з цим з'являється певна загроза впливу випадкових побічних афектів, «флуктуацій» з боку як зовнішнього соціального середовища, так і працівників освіти (включаючи управлінців). За цієї умови незмінність внутрішнього механізму процесу, низька ймовірність відхилень від стаціонарного стану системи порушується, система опиняється у стані нестійкості.

Підсумовуючи вищезазначене, наголосимо, що відкрита самоорганізована модель базується на засадах гуманістичної (трансформаційної, неокласичної, посткласичної, антропологічної, людино-

центристської) парадигми, зорієнтованої на розвиток вільної творчої особистості, формування в неї аналітичних і креативних навичок (навичок критичного аналізу і вирішення багатофакторних проблем), здібностей до автономної інноваційної діяльності у варіативному, відкритому ринку праці. У центрі гуманістичної парадигми, як випливає з її назви, є вчення про людину як складну систему. Тому в навчальних програмах широко застосовуються досягнення науки про людину, увага акцентується на активних методах навчання, що стимулюють діяльність і самостійність студента. Результатом такого навчання є творча особистість, компетентна, відповідальна, здатна вирішувати особисті й глобальні проблеми.

Порівняння старої (закритої) та нової (відкритої, синергетичної) моделей освіти дозволяє дійти таких висновків:

1. Відкрита модель насамперед відрізняється від традиційної місцем і роллю основних учасників навчального процесу, а також їхніх взаємо-відносин, змісту і характеру діяльності.

2. Синергетична модель діє там, де зникають жорстко окреслені у традиційній моделі ролі викладача і студента (від «начальник – підлеглий» до «старший товариш – колега»). Навчання стає процесом спільної діяльності, допомоги тому, хто навчається, в реалізації його можливостей. Отже, основою такої моделі, відкритої майбутньому, є новий тип соціальних відносин. Відтепер вони базуються на засадах взаємодопомоги, взаємо-координації, співпраці, співтворчості. У новій моделі освіти викладач виступає як лідер, студент – як працівник, який займає у навчанні активну позицію. Середовище навчання є гнучким як щодо часу, так і щодо місця. Гнучким є і формування груп. Різні предмети студенти можуть вивчати з різними групами своїх колег. Навчання розширюється на всі аспекти життя. Якщо у класичній моделі інтерес того, хто навчається, виходив за рамки логічної системи управління – він сприймався як прояв стихійності, дезорганізації, то у новій системі спільне творче осмислення світу з'єднує в одне ціле всіх учасників освітнього процесу.

З одного боку, студенти до цього готові, адже таке навчальне середовище сприяє реалізації їхнього власного «Я», самодобудові себе як особистості завдяки такому типу «спілкування» з викладачем. Єдиною проблемою є готовність, з іншого боку, викладачів, оскільки вони не завжди і всюди готові до такого відкритого навчання, яке вимагає відмінних від традиційної моделі методів і технологій. Від вузівського педагога така перебудова позицій особистості у відносинах зі студентами викликає чимало труднощів (звичайно, викладач може пройти курс «перенавчання», та для цього необхідний час). Перехід від авторитаризму до демократичності, яка передбачає розвиток фактору «спільного» пізнання світу, навіть за наявності з боку викладача високого рівня творчих начал, професіоналізму, спричинений

нелегким переосмисленням особистої настанови на співтворчість у процесі освітньої діяльності. На відміну від типу викладачів, які зацікавлені лише в розумовому розвитку студентів, синергетично мислячі педагоги намагаються наряду з означеною функцією розвинути особистість студента, спираючись на емоційні та соціальні фактори. Отже, перехід до відкритої системи освіти передбачає перегляд функцій викладача. Зазначимо, що змінюються вони за схемою: «викладач – інформація», «викладач – контроль», «викладач – управління». Відкрита модель освіти визнає втрату викладачами монопольних позицій на інформацію. Повноправним джерелом інформації стає студент, який трансформує її через внутрішні пізнавальні дії. Роль викладача при цьому полягає в контролі оволодіння знаннями. Популярним терміном моделі у зв'язку з цим стає «інформаційна взаємодія» в сукупному суб'єкті навчання (якою керує викладач).

Висновки. Таким чином, проблемним у відкритій моделі є питання відповідності управлінської діяльності такій моделі системи вищої освіти. Децентралізація і гуманізація в управлінні системою вищої освіти доводять свою дієздатність через домінування інституту громадськості в освітній політиці, в системі управління, в роботі окремого ВНЗ. Управління зводиться не лише до зовнішнього управління, а поєднується із самоорганізацією. Оскільки пріоритети в освіті віддаються інтересам суспільних груп і окремим громадянам, то у визначенні форм, змісту і методів навчання беруть участь разом з тими, хто навчається, і всі зацікавлені сторони. На відміну від технократичної моделі, де громадськість виступає як сторонній актор, такий, що не довіряє владним управлінським структурам, у самоорганізованій моделі громадськість є партнером в управлінні галуззю, надає вишій освіті матеріальну й моральну підтримку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бранский В. П. Теоретические основания социальной синергетики / В. П. Баранский // Вопросы философии. – 2000. – № 4. – С. 112-129.
2. Делокаров К. Х. Системная парадигма современной науки и синергетика / К. Х. Делокаров // ОНС. – 2000. – № 6. – С. 110-118.
3. Лихачев Д. С. Очерки по философии художественного творчества / Д. С. Лихачев. – СПб., 1996. – 158 с.

*Рецензенти: Багмет М.О. – д.і.н., професор;
Шевчук О.В. – д.політ.н., доцент*

© Кобець А. С., 2012

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2011 р.